

Katarina Majerhold

Ars erotica ali umetnost ljubljenja v različnih kulturah skozi čas

Richard Shusterman: *Ars Erotica, Sex and Somaesthetics in the Classical Arts of Love*,
Cambridge University Press, 2021, 436 strani

181

Richard Shusterman pove na začetku knjige, da je cilj knjig prikazati metode in tehnike erotične ljubezni oz. spolno ljubezen, ki pridobi naziv umetnost ljubljenja v povezavi s koncepti ljubezni. Umetnost ljubezni, kakor jo izraža latinski *ars* (umetnost) in grški *eros* (ljubezen) najbolj predstavi Ovidova *ars amatoria*, medtem ko je izraz *ars erotica* novejšega izvora, skoval ga je Michel Foucault v knjigi *Zgodovina seksualnosti*, kjer je razlikoval med zahodnim preučevanjem seksualnosti kot znanost o seksualnosti in nezahodnim poznavanjem seksualnosti kot umetnost ljubljenja. A Shusterman pri uporabi pojma 'ars erotica' ne misli le na eno samo vrsto umetnosti ljubljenja, ampak na vrsto različnih umetnosti ljubljenja, ki se razprostirajo čez različna zgodovinska obdobja in geografska področja. Shusterman prav tako nekajkrat polemizira s Foucaultevimi prepričanji glede določenih nezahodnih pojmovanj ars erotica.

A pravzaprav je namen knjige odgovoriti na tri glavna vprašanja: 1) *Na kakšen način lahko ars erotico cenimo (in izvajamo) z vidika estetike umetnosti?* Torej na kakšen način je *ars erotica* tudi resnično estetska, zaradi katere so jo teoretiki poimenovali *umetnost ljubljenja* in jo poizkušali razložiti na ta način. »Kajti dobro se je zavedati, da praktično znanje in izkušnje *ars erotice* presegajo fizični stik predigre in spolnega odnosa, saj ta vključuje znanje, kako se obleči in zapeljevati; kako plesati, peti ali igrati na instrument; kako hoditi, jesti, piti in gestikulirati na rafiniran

način; kako prepričljivo napisati ali recitirati ljubezensko poezijo, ljubezensko pismo ali kako primerno opremiti spalnico ... Poleg glasbe, slikarstva, poezije in plesa teorije *ars erotica* poudarja tudi poznavanje cvetličnega aranžiranja, notranjega oblikovanja (zlasti spalnice), mode (vključno z nakitom), kulinarike, kozmetike, ustvarjanja in mešanje parfumov.«¹ Tako je *ars erotica* med svojimi estetskim vidiki še posebej bogata z umetnostjo, pri čemer se osredotoča na užitek lepote. Medtem ko ima seks očitno bistveno reproduktivno funkcijo, pa je glavni poudarek *ars erotice* običajno na ljubljenju zaradi ljubljenja samega, pri čemer so branje pesmi, obisk kinodvorane ali gledališča, cvetlični šopek, izbrana večerja le del procesa zapeljevanja, ki vodi k spolnemu aktu. A tudi pri samem spolnem aktu *ars erotici* ne gre zgolj za to, da se zgodi, ampak tudi kako ga izvedemo: *ars erotica* ponuja različne tehnike za največji učinek. 2) *Kako lahko ars erotico uporabimo kot sredstvo samokultivacije in etiko; da obogatimo sebe in druge?* *Ars erotica* je eno od sredstev za vzgojo naše človeškosti, meliorativna metoda skrbi za sebe, ki hkrati pomeni spoštovanje drugih, večina najprej za svoje erotične partnerje, širše pa tudi za družbo in njene običaje. Poleg čutnega in čustvenega učenja *ars erotica* spodbuja etično učenje na naslednje načine: ko se spustimo v spolni odnos z nekom, to od nas zahteva, da poznamo določene norme, pravila in vrednote, ki veljajo tako zapeljevanju kakor spolnemu odnosu v določeni kulturi. Kar pomeni, da vemo, kakšne vrste spolni odnosi so nezakoniti ali nemoralni, npr. spolni odnos z osebo mlajšo od 14 let, med starši ali katere vrste spolnega odnos lahko veljajo v določeni kulturi za tabu. Prav tako, da bi bili privlačni za drugega, ni dovolj le, da smo urejeni, modno oblečeni, odišavljeni, ampak na partnerja apeliramo tudi z našo razgledanostjo in moralnostjo našega karakterja. Teorije *ars erotica* zato posebej namenjajo vzgojo izražanju pozornosti, spoštljivosti, radodarnosti, razumevanju in zaupanju, kar naredi nekoga privlačnega, pri tem pa nas hkrati uči kako oceniti značaj drugih in odkriti moralne pomanjkljivosti, kot so nepozornost, neradodarnost, ignoriranje in manipuliranje. Nazadnje, *ars erotika* ponuja pot do znanstvenega

¹ In ker vse to zahteva veliko časa, energije in sredstev, se je ponavadi *ars erotica* osredotočala na višji razred, saj so ti lahko privoščili omenjeno. Iz tega vidika so bili pogosto prav moški iz višjega razreda deležni takšnega znanja, vendar to še ni pomenilo, da so bili ti tudi najbolj veščji na tem področju. Vendar znanje in umetnost erotike ni bilo namenjeno le moškim, ampak tudi ženskam, ki so želele odličnosti na tem področju.

spoznanja, zlasti glede telesa. 3) *Kako njeno značilno oblikovanje bioloških funkcij in somatskih energij odraža (in ohranja) kulturne ideologije in družbeni red*, tako da na videz univerzalni človeški spolni nagon dobiva različne oblike in pomene tako med različnimi kulturami kot znotraj iste kulture v različnih obdobjih in krajih? Eden temeljnih argumentov knjige je namreč, da namen tehnike in discipline tradicionalne umetnosti ljubljenja (ars erotica) ni bilo le povečanje spolnega užitka, ampak nudenje tudi določenih estetskih užitkov in kultiviranje senzibilnosti, razumevanja, gracioznosti in samonadzora, ki segajo onkraj spolne aktivnosti k boljšim medčloveškim odnosom in celo odnosom z božanskim. Z drugimi besedami, takšna umetnost je želela zagotoviti estetsko vzgojo, ki bi z razvojem značaja, občutljivosti okusa in medosebne zavesti lahko prispevala k temu, kar mnogi menijo, da je najvišja umetnost od vseh: umetnost življenja. In da bi Shusterman vse to pokazal vsako od svetovnih ars erotica razvrsti po poglavjih, v vsakem poglavju pa najprej predstavi zgodovinske, družbene, kozmološkega/religiozne in politične vidike, ki so temeljno vplivali na oblikovanje določene ars erotice, kar mu služi kot epistemološki okvir razumevanja, preden se loti predstavitev temeljnih tekstov ars erotice. Na določenih mestih, kjer Shusterman presodi, da je to primerno, vplete tudi misli in spoznanja Michela Foucaulta iz njegove knjige *Zgodovina seksualnosti* (1-3), za katerega pravi, da je nanj precej vplival.

Shusterman najprej predstavi ars erotico v antični Grčiji. Eros je za bil Grke izrazito estetski, ker navdihuje umetnost in vzajemno služi umetniškemu ustvarjanju, hkrati pa ars erotica vključuje estetske užitke pomena in oblike, ne samo surovega telesnega občutka. Praksa simpozijev ponazarja ključno vlogo umetnosti v atenski ars erotica, kjer sta bila glasba in ples bistvena elementa za ustvarjanje erotičnega razpoloženja. Glasbeniki in plesalke, tako moški kot ženske, so bili tam predvsem z namenom vzbujanja erotične želje simpoziantov in pogosto se je tudi zgodilo, da so udeleženci simpozija z njimi tudi spolno občevali. Od tod tudi sloves flavtistk kot prostitutk. Glede tega je bil Platonov *Simpozij* edinstven, ker ni vključil kakršne koli takšne čutnosti od samega začetka, udeleženci so »opustili zanimanje za flavtistko«, »se vzdržali [običajno] močnega pitja,« ter se namesto tega posvetili zabavi improvizacijskega oratorija in »pogovorov« o ljubezni (Sym 176d–e), a ne glede na to Platonov *Simpozij* lepo pokaže, da se je ljubezen in ljubljenje v antični grški družbi

vedno povezovalo z lepoto, prokreiranjem, pa tudi učenjem in strem-
ljenjem v božanske višave in da so v tem smislu antični Grki ljubezen
delili na čutno, zemeljsko, ki je bila heteroseksualna in usmerjena v
prokreacijo in umsko, duhovno, ki je bila homoseksualna in usmer-
jena v užitek ter učenje. »Nebeška Afrodita (Afrodita Urania), kate-
rega nesporno (‘čisto moško’) rojstvo iz nebesnih genitalij pomeni
višjo, duhovno ljubezen, ki presega telesne želje našega spolnega raz-
množevanja in je tisto, kar navdihuje najplemenitejše, vznesene
oblike homoseksualne ljubezni (Sym 181c). Čeprav lahko ta nebeška
ljubezen vključuje fizično plat, je »vrlina [osrednja] skrb te ljubezni’
(Sym 185c). Nasprotno, ‘Navadna Afrodita’ (Afrodita Pandemos, do-
besedno ‘od vseh ljudi’), pa je ‘prostaška boginja’, ki navdihuje ‘lju-
bezen, ki jo čuti vulgarna oseba in meri nič manj na ženske nič manj
kot na moške, na telo bolj kot na dušo in na manj inteligentne part-
nerje, saj jim je mar le za dokončanje spolnega dejanja’« (Sym 181b,
185c). Že v tem najzgodnejšem uvodu v ljubezen najdemo bistveno
grško povezavo med erotično željo in lepoto, skupaj s spoznanjem,
da ima takšna z lepoto navdahnjena želja ogromno moči tako na fi-
zični kot umski ravni. A bistvena povezava spolne želje z lepoto in ne
zgolj s fizičnim nagonom oz. reprodukcijo spodbuja ars erotico, da se
usmeri v estetske vrednote, ustvarjalno izražanje (poezijo, dramatiko,
kiparstvo, vazne poslikave) in etično samokultivacijo. Eros (kot njen
sin) služi Afroditi ne le v vlogi boginje spolne ljubezni, temveč tudi v
njeni poosebljeni lepoti, pojmu, ki ga je atenska aristokracija pove-
zovala s plemstvom in vrlino razumljeno kot »etično lepoto značaja
in prefinjenosti, ki implicirata inteligenco in integriteto«. (str. 44). Lju-
dje, ki so lepi, so tudi etični, torej delajo dobro. To se je še posebej
izkazalo pri pederastični ljubezni, ki je zahtevala estetsko občutljivo
ars erotica dvorjenja in konzumacije. Tako je bilo pri mladem in priv-
lačnem eromensu enako pomembna njegova lepota, kakor tudi nje-
gov plemenit značaj, starejši erast, ki je bil ugleden in izobražen član
skupnosti, pa je dvoril mlajšemu prek daril in uvajanja v visoko atens-
sko družbo. Prav tako je moral biti previden glede spoštovanja prav-
vil v spolnosti, ki nikakor ni smelo pokvariti ugled njegovega
ljubimca kot dominantnega, virilnega moškega. Atenski aristokrati
so poudarjali homoseksualno ljubezen, intimno prijateljstvo, polno
globokih pogovorov in osebnega zadovoljstva ter užitka nasproti su-
rovi reprodukciji in funkcionalnosti heteroseksualnosti. A ne le to, le
homoseksualna ljubezen je edina vodila prek lestve vzpenjanja zna-

nja in vrlin v božanske višave, kakor je ta koncept ljubezni Diotima predstavila Sokratu.

A ars erotica ni veljala le homoseksualnim odnosom. V grškem erotičnem razmišljanju spolne identitete in spolne vloge daleč presegajo preprosto dihotomijo moškega in ženske. Atenski moški so to znali izkoristiti, da bi zadovoljili svoje raznolike spolne potrebe. Govornik ob napadu na prostitutko v sodnem postopku potrjuje razpoložljive alternative: »Hetero imamo zaradi užitka, konkubine za vsakodnevno dobro telesno počutje in žene za rojstvo dedičev in za zvesto stražo naše hišne posesti« (str. 36). Tudi erotične identitete med moškimi so se razlikovale. Poleg vlog eromenosa in erasta, so imeli tudi moške sužnje in prostitutke za priložnostne seks, prešuštne ženskarje in *kinaidose* ali poženščene moške. In kakor smo že omenili, je bila atenska erotika izrazito estetska v poudarjanju užitka pred čisto funkcionalnostjo: a to je veljalo le v primeru, ko je šlo za *hetero* in ki niso bile žene (za žene, katerih funkcija je bila zagotavljanje zdravega potomstva, je bila ars erotica omejena v svoji estetski svobodi in raznolikosti in tudi za moške je bila ta predvsem namenjena zdravju in samokultivaciji). Ker *heterine* visoko cenjene usluge in naklonjenost (*hetero* so bile večje ne le v umetnosti, ampak so bile tudi izobražene in retorično usposobljenije) in niso bile naprodaj, so si jih atenski gospodje morali prislužiti z retoričnimi spretnostmi, poznavanjem umetnosti, dragimi darili in tekmovanju z drugimi snubci. Zato je osvojitev (in obdržanje) hetero atenske aristokrate navdajalo s pridihom zabavnega športa, ponosa in samozavesti.

Glavne grške filozofske tradicije so se nadaljevale v rimskih časih, a z nekaterimi prilagoditvami. Vedno bolj so sledili Platonovi obsojbi neplodne homoseksualnosti v *Zakonih* in *Državi* in se osredotočali na heteroseksualnost, pri tem pa je rimska poročna umetnost vključevala vedno večji poudarek na »osebnem odnos med možem in ženo«, pri čemer je moški moral izpolnjevati določene dolžnosti do žene (vključno s spolno zvestobo) in v kontekstu splošnih ciljev zakonske zveze (str. 79) Tako je bila za Plutarha poroka združevanje zadovoljstva erotične ljubezni z zadoščenjem krepstnega prijateljstva ali kakor lahko preberemo: »Ni večjih užitkov ... od tistih, ki jih najdemo v zakonu. Prav tako ni lepota katerega koli drugega prijateljstva tako zelo cenjena ali tako zavidanja vredna kakor zakonska zveza« (str. 84) in tudi poročene ženske so uživale več svobode in pravic kakor ženske v antični Grčiji. Foucault te stoi-

ške poglede na zakonsko zvezo označi s tremi temeljnimi lastnostmi: »monopolističnim« načelom, ki ne dovoljuje spolnih odnosov zunaj zakonske zveze, »prokreativnim zaključkom« in »zahtevo po »dehedonizaciji« v zakonski spolnosti (ibid.).

Pri judovstvu in krščanstvu praktično nimamo nobene ars erotica. Judovstvo je v svoji monoteistični religiji, ki poudarja razmnoževanje kot božjo zapoved (ki je pravzaprav izvivala iz strahu pred takratno številčno šibkostjo Hebrejcev nasproti ostalimi močnejšimi in številčnejšimi plemeni) strogo obsodilo prešuštvovanje, mešane zakone in homoseksualnost, ker ne prinašajo ne potomstva ne rodovne čistosti in ker so usmerjeni k uživanju zaradi uživanja samega. Hebrejci so bili glede tega striktni, prav tako kakor so bili striktni proti vsakršnemu mešanju z ostalimi religijami in bogovi (str. 93-109). Odveč je pripomniti, da je to tudi izrazito mizogina religija, ki do žensk ne goji nobenega spoštovanja in zato Adamu ni potrebno biti ne uglajen ne moder ne lep ne bogat ne galanten in kurtuazen, da bi se 'sparil' z žensko in tako spočel potomstvo. Pri Hebrejcih ne obstaja nobena umetnost ljubljenja. Edini način zapeljevanja sta bila pogosto vina in redko oblačila. Omenjeni so tudi drugi načini, kot so zapeljivi čari tujk, ki jih Stara zaveza obsoja in niso povezane le z uporabo vina, ampak tudi z drugimi sredstvi erotičnega zavajanja, ki se zdijo izrazito estetski z uporabo prefinjenih čutnih užitkov in lepot umetnosti. Skratka, pri Hebrejcih erotični užitek nikoli ni veljal za cilj, ki je sam po sebi dragocen ali bistven za spolni cilj razmnoževanja. Erotična izkušnja v Stari zavezi prav tako ni bila obravnavana kot sredstvo samokultivacije, način krepitve lastnega samospoznavanja, občutljivosti in skrbi za druge ter kot večšina komunikacijskega izražanja, kakor je bilo to na primer pri antičnih Grkih in Rimljanih (ibid.).

Krščanstvo je bilo še slabše glede tega, saj je povečevalo obseg spolnih prepovedi. Prav tako se je krščanstvo (večinoma pod vplivom neoplatonizma) razvilo v smer tistega, kar bi lahko imenovali aseksualni božanski erotizem, kjer spolnost predstavlja domeno, ki se sama po sebi zdi nečista. Še pomembnejša je bila krščanska degradacija človeške erotike iz božansko privilegirane univerzalne zapovedi prokreacije v drugi najboljši kompromis za tiste, ki ne morejo izvajati višjega življenja celibata, ki ga je dajal z zgledom Jezus in ga je Pavel oznanjal kot: »Za človeka je dobro, da se ženske ne dotika,« trdi apostol v svojem prvem pismu Korinčanom. A »da bi se izognili nečistovanju, naj ima vsak moški svojo ženo« (1 Kor 7,2-3) in naj ima

vsaka ženska svojega moža in naj pokažeta dobrohotnost pri tem, da drug drugemu dajeta vzajemno moč. Pavel je tako menil, da je zakon očitno slabši od celibata, ker vključuje sakralne želje in užitke mesa in to zato, kakor je dejal, da »Telo ni za nečistovanje, ampak za Gospoda« (1 Kor 6:13–18). Krščanski ideal je torej nebeško kraljestvo in to za razliko od Hebrejcev ni zahtevalo novih rojstev (torej nobenega spola ali poroke), da bi bilo kraljestvo dovolj močno, da bi ga branilo pred drugimi narodi. Jezus pove (Markov evngelij 12:26) »Ko bodo namreč vstali od mrtvih, se ne bodo ne ženili ne možile, ampak bodo kakor angeli v nebesih«, torej v celoti duhovni in predani Bogu. Če je torej Pavlovo privilegiranje čistosti našlo oporo v načelu posnemanja Kristusa v celibatu (čistega ne le v njegovem vedenju, ampak v njegovem čudežnem spočetju), pa so krščanski celibat dodatno utrdili tudi helenistični filozofski ideali krepitve duha z asketskimi disciplinami zanikanja telesnih želja in spolne vzdržnosti (str. 123). Je pa zanimivo, kar bom izpostavili malo kasneje, da so lepoto in 'privlačnost' pripisovali prav poudarjanju neestetstskih vidikov. Odveč je pripomniti, da sta filozofa Avrelij Avgustin in Tomaž Akvinski ta prepričanja še dodatno znatno utrdila.

Pri kitajski *ars erotica* najprej omeni Foucaultovo napačno prepričanje, da je šlo predvsem za promoviranje užitka zaradi užitka samega. Shusterman opozori, da je prišlo do te Foucaultove zmote na podlagi kitajskega promoviranja spolnih odnosov z več ženskami v eni noči, a to ne zaradi, kakor je Foucault zmotno mislil, iz užitka, ampak predvsem zavoljo zdravja, saj so starodavni Kitajci verjeli, da se moški kot sila *yang* napaja in pomlajuje s silo *yin* ženske prek spolnih odnosov. In več spolnih odnosov, ko so moški imeli, več *qi* ali življenjske energije so dobili, kar jim je pomagalo ohranjati zdravje, fizično moč, vitalnost in dobro počutje. Shusterman to podkrepi tudi s tem, da so bili teksti o *ars erotici* uvrščeni takoj za medicinskimi knjigami in tudi v povezavi z njo. Torej je bila kitajska *ars erotica* namenjena predvsem zdravju, prokreiranju zdravega potomstva in ohranjanju mladostnega videza in dobrega počutja moških. Na podlagi tega je legendarni kitajski Rumeni cesar ali Huangdi (2.7-2.5 stol. p. n. št), ki je imel 1.200 žena in konkubin medtem, ko so jih imeli običajni plemiči in generali »trideset ali več«, dosegel celo statusa božanstva. Svojo privlačnost je Rumeni cesar kot vladajoča eminenca okreпил tudi z različnimi impresivnimi estetskimi sredstvi, kot so razkošne pozlačene in svilene obleke, okrašenost z

nakitom, dvorni plesalkami, flavtistkami, nadvse atraktivnimi konkubinami in kurtizanami ter posebnimi glasbenimi in poetičnimi predstavami, ki so jih pripravili posebej zanj, da so ustvarili privlačno vzdušje. Prav tako so Kitajci verjeli, da se prek spolnega odnosa udejavanja kozmogenija, kajti po daoističnemu prepričanju, svet sestavljata *yin* in *yang* sili, kar se re-kreira prek spolnega odnosa med moškim in žensko. In prav zato, ker ima erotična zveza najvišji božanski mandat na zemlji, je bilo pomembno, da se naučimo načinov, kako to narediti odlično in pravilno.

Glede na intimno povezavo med estetiko, etiko in politiko, vladarjevo veliko število žena in konkubin ne kaže le na njegovo politično moč, ampak simbolizira tudi njegovo močno estetsko privlačnost v povezavi z odličnostjo. Na področju erotične privlačnosti je tako prišlo do prekrivanja med političnim in estetskim. Vladarji, gospodje in generali niso bili predmet poželenja zgolj zaradi družbene konvencije ali surove moči, temveč zato, ker se je zdelo, da so obdarjeni s posebno odličnostjo, vrlino ali močjo, zaradi katere so bili privlačni, tudi če niso bili fizično lepi (str. 174).

Za japonsko *ars erotica* je bil glavni vir navdiha kitajska *ars erotica* dinastije Tang, pri čemer je japonska klasična *ars erotica* popeljela estetiko uglajenosti do skrajnih višin prefinjenosti in subtilnosti, hkrati pa na določeni točki pokazala tudi osupljivo stopnjo nasilja v dokazovanju pripadnosti in zvestobe med ljubimci. Japonsko *ars erotica* lahko razdelimo na tri obdobja: tradicijo dinastije Hej'an (8-12 stol.), kulturo moške ljubezni, ki so jo izvajali budistični menihi in samurajski bojevniki, kot se je razvila v srednjem veku in svetu užitek iz obdobja Edo (1603-1868), v katerem je znana prostitucija visokega razreda, kakor jo najboljše ponazarjajo kurtizane oziroma gejše iz okrožja Yoshiwara.

V okviru tradicije dinastije Hej'an kulture je zanimivo, da je to pravzaprav edino obdobje, kjer prevladuje ženska *ars erotica* in to predvsem v obliki pisem, dnevnikov in različnih umetnosti, kot so poezija, zgodbe in ljubezenska pisma, ki so jih na primer pisale Lady Murasaki, Lady Sarashina in druge. Ta japonska dvorna kultura je združila konfucijansko estetiko umetniške uglajenosti in dekoracije z budističnim spoštovanjem nedoločene in pretresljivo minljivega, ki ga pooseblja bežen sijaj češnjevih cvetov. »Temeljna odlika Hej'an estetike in *ars erotice* je bila tako prefinjena eleganca, ki so jo Japonci prepoznali kot ideal *miyabija* ..., popolno pomanjkanje eksplisitne

spolne vsebine in komaj kakšna omemba fizičnega stika v opisih ljubljenja; ni razprave o predigrji, nobene klasifikacije ali celo omembe genitalnih delov in njihove uporabe, kaj šele koitalnih položajev ali drugih oblik spolnega zadovoljstva«. To pa zato, ker je v tistem času omemba telesnosti in telesnih delov veljalo za vulgurno, zato je bilo poznavanje različnih oblik umetnosti, poezije, glasbe, slikarstva pomemben vidik, po katerem je nek moški ali ženska višjega razreda lahko pridobil in obdržala snubca (tisti, ki niso bili izobraženi in večji v umetnosti, so bili neprivlačni in nedostojni ljubezenske nagnjenosti).

Tako kot dvorna ljubezen Hej'an obdobja, tudi japonska tradicija moške homoerotike izvira iz Kitajske. Prvotni japonski izraz za takšno ljubezen, *nanshoku*, je preprosto japonska izgovorjava njenega uveljavljenega kitajskega poimenovanja *nanse*, ki pomeni »moška barva«. Japonski *nanshoku* je bil predvsem ljubezen moških do fantov (*chigo*), s čimer je spominjal na grško pederastijo. (str. 301) Ta *ars erotica* se je razvila predvsem v budističnih templjih, kjer so mladi fantje delali kot pomočniki in kot neke vrste spolni služabniki višjim menihom ali članom aristokratskih gospodinjstev. V zameno za služenje svojim mojstrom pa je *chigo* prejel znanje iz glasbe, plesa ter klasične literature (str. 302) Strogo gledano je bil *nanshoku* kršitev tradicionalnega budističnega reda, ki je predpisala celibatno čistost kot bistveno za svoj program odrekanja vsem čutnim željam, da bi sledili duhovnemu razsvetljenju. Vendar veliko bolj kot njihovi indijski in kitajski kolegi, so japonski menihi navdušeno in odkrito vadili *nanshoku*, hkrati pa celo predlagali načine, kako ga teoretično utemeljiti in uskladiti z budističnim ortodoksnim naukom (str. 303). Pri samurajih pa je bila homoerotika pogosto povezana z nasiljem. Namesto, da bi se osredotočili zgolj na spolni odnos med moškimi (ki je bil le majhen in ne vedno potreben del erotične enačbe), je *bushido* oblikoval obsežno disciplino samo-kultivacije, osredotočen na vrlino, zvestobo, čast in dolžnosti. V tem smislu sta se zaljubljenca zavezala, da bosta zvesta drug drugemu in se voljno žrtvovala za drugega, tudi s krvavimi dejanji samopoškodovanja, podobno je bilo tudi kasneje med nekaterimi gejšami. (str. 306)

Tretja oblika klasične japonske *ars erotice*, ki je sodobnim bralcem zagotovo najbolj znana z najvplivnejšim japonskim vizualnem žanrom *ukiyo* in drami *kabuki*, Kabuki je nastal v Kjotu (okoli 1603) z drznimi pesmimi in plesnimi predstavami dvoranke kurtizane -

Kabuke, ki je v svojem navzkrižnem preoblačenju in s svojim plesom v vlogi dandyja, ki obišče bordel, povzročila takojšnjo senzacijo in nešteto posnemanj in na osnovi česar se je pojavila drama Kabuki. (str. 307) Drama kabuki in nov razred kurtizan/-gejš je nastal v prestolnici (kasneje znano kot Tokio) obdobja Edo kot plod vedno bolj bogatega srednjega razreda. A tudi institucija elitnih kurtizan/gejš, ki niso bila za seks, je bila še en uvoz iz kitajske dinastije Tang. »Dejansko je bil umetniški poudarek na kulturnosti, kar je spolnost naredilo skoraj naključno.« Umetnost, ki je naredila gejše za erotični magnet, ni vključevalo samo glasbe, plesa in petja, ampak tudi »kaligrafijo, čajni obred, poezijo in umetnost prepoznavanja dišav«. Ti umetniški darovi so bili skupaj s kurtizanino duhovitostjo, elegantnostjo, premišljenostjo in dobrim okusom pomembnejši od lepote, da bi pridobila visok status *tayu*. (str. 309) In četudi je bila elitna kurtizana naprodaj, njenih uslug ni bilo mogoče preprosto kupiti, lahko je skrbno izbirala svoje snubce in zavračala vsakogar, ki ga ni marala, da pa bi si moški zagotovil naklonjenost kurtizane, je moral biti velikodušen, vljuden, duhovit, uglašen in pokazati poznavanje znanje na področju umetnosti.

Pravzaprav bi lahko rekli, da je bil Foucault najbližje svoje trditvi, da vzhodna ars erotica v nasprotju s *scientia sexualis* poudarja (tudi) pomen užitka, glede indijske *ars erotica*. Shusterman utemelji indijsko *ars erotico* na *Kamasutri* (1. stol.), čeprav že v *Natyašastri* (2 stol. p. n. št.) kot glavnim umetniškim tekstom najdemo povezava kurtizane z gledališko umetnostjo. To delo, ki zajema tudi glasbo in ples služi kot temeljno besedilo celotne indijske estetike in potrjuje, da je erotika »bogata z užitkom«, ker je »sreča v ženskah [in] v uživanju z njimi« ... Najbolj bogata z užitkom in zadovoljstvom pa je ljubezen in z njo spolnost (str. 216-217) Na ta način je Natyašastra s tem, ko je poudarila erotični užitek v povezavi z estetiko, kot so ples, glasba in dramska igra, pomagala oblikovati estetski vidik *Kamasture* stoletje pred njenim nastankom. Izrazito estetski značaj indijske *ars erotice* se jasno izraža v njenem poudarjanju igranja vlog in užitkov v igranju, kar je v ostrem nasprotju s kulturami, ki so bolj osredotočene na praktične spolne cilje razmnoževanja in zdravja. (str. 238) Tako so indijske tehnike z estetsko bogato erotiko služile različnim namenom: eden od pomembnejših ciljev je bilo ohranjanje zakonske skupnosti in njeno harmonijo z ohranjanjem spolne privlačnosti med zakoncema in s tem širšo družbeno stabilnost patriarhata, ki ga

ta zagotavlja. A ne le to, s tem, ko je *ars erotica* ohranjala bogat odnos s partnerjem, je preprečevala tudi poligamijo, prešuštvo in različne oblike hudobije. Prav tako se je indijska *ars erotica* zavedala, da je spolna sla močna sila in je zato izkoristila njene energijo in užitke za spodbujanje učenja, zato indijsko *ars erotico* lahko vidimo tudi kot dragoceno obliko izobraževanja, ki vključuje estetske, kognitivne, psihološke in praktične vidike. Prav tako se (veliko bolj kot kitajska) osredotoča na poznavanje tega, kako se počuti ljubljena oseba (s tesnobami, pa tudi z njenimi željami in nagnjenji), ne pa zgolj na poznavanje telesnega stanja vzbujenja in fizioloških občutkov užitka (str. 241). Ali kakor lahko preberemo v *Kamasutri*, ko našteva »štiriinšestdesetih umetnosti, ki jih je treba študirati skupaj s *Kamasutro* ... Sreča v ljubezni prihaja [ne zgolj iz sreče, ampak] iz učenja umetnosti«; skozi njihovo mojstrstvo »pridobi lepa kurtizana naziv De lux kurtizana,« medtem ko »mož, ki je več v tej umetnosti ... takoj najde pot do ženskih src ... Kajti *Kamasutra* razglša, da njen pravi cilj ni potešitev spolne želje in drugih čutnih užitkov, ampak raje izpopolnjevanje svojih sposobnosti in obvladovanje čutov, da bi postali boljše oseba. Sprva zaradi posvetnega življenja, dokler ni človek pripravljen napredovati v kasnejšo stopnjo odrekanja in osvoboditve posvetnega obstoja Estetska kultivacija skozi umetnost je ključna za takšno čutno prefinjenost in mojstrstvo«. (str. 221) Kar pomeni, da ima indijsko poudarjanje igranja vlog in oponašanje veččin gledališča v smislu *theatrum mundi* tudi pridih božanske romantike: zanaša se na idejo igranja in podvajanja sebe v igranju vlog; ljubimec je ena takih vlog, ne pa resnična identiteta pravega jaza za to vlogo. Kar pomeni, da je ideal prodiranja pod spreminjajoče se videze in vloge empiričnega obstoja, da bi spoznali, da je resnični jaz v bistvu eno z najvišjim božanskim principom (Atman je Brahman). Tako je blažena, blagoslovljena zveza opisana v osupljivo erotičnih izrazih: »Kot moški, ki ga v celoti objame njegova ljubljena žena, ne ve ničesar, kar je zunaj, ničesar, kar je znotraj, tako ne ve to neskončno bitje (jaz), ko ga popolnoma objame. Najvišji jaz ne pozna ničesar, kar je zunaj, nič, kar je znotraj«. (str. 223)

Ko govori o muslimanski *ars erotica* opozori, da je to edina religija, kjer bog zapoveduje spolnost in spolni užitek. „V samem pojmu *mutah* je očitno neomajno islamsko priznanje spolne želje kot neustavljivo naravnega, močnega, pozitivnega nagona in spolnega zadovoljstva kot izjemnega od Boga danega užitka, ki je dragocen in

ne le sredstvo za spodbujanje zdravja, prijateljstva ali družinskih vezi in potomcev. Če se pravilno izvaja v okviru močno priporočene institucije zakonske zveze, je spolna dejavnost glavna islamska dolžnost ...« (Q 24:32). Spolnost pa je določil Allah. »Vaše ženske so za vas kakor vaša (rodovitna) zemlja, zato pojdite na svojo zemljo, kolikor želite« (2:222–223). (str. 256–257) A užitek ni le pravica, spolnost je zakonska obveznost. In četudi se je mož posvetil zgolj Bogu in čistosti, to ne pomeni, da lahko zanemari dolžnosti spolnosti, ki jo ima do svoje žene, čeprav so ženine dolžnosti v spolnosti veliko strožje. Kot pojasnjuje prerok: »Če ženska preživi noč v tuji postelji, jo bodo angeli preklinjali in Bog »bo nanj jezen« (Q 20:3538, 3540). (ibid.) Iz Korana tudi sledi, da mora žena spoštovati pravice svojega moža, da ima lahko do štiri žene in neomejeno število priležnic, ki ne smejo biti ljubosumne, če se mož posveča drugim ženskam, kakor njej. Le spolni stik z ženami drugih moških, je strogo prepovedan in se kaznuje s smrtjo. In še več, Koran celo nakazuje božansko kakovost erotičnega užitka, saj je ena od osrednjih nebeških nagrad raja ta, da lahko moški »leži s sramežljivimi, čednimi in poštenimi devicami, ki se jih ni še nihče dotaknil ...« (str. ibid.) To je v popolnem nasprotju z aseksualnimi preroki, kot sta Jezus ali Jeremija in prav tako je Mohamed užival zelo pestro spolno življenje. »Viri navajajo, da je imel okoli deset žena in vsaj štiri lepe priležnice« (ibid.) Še več, iz religioznega vidika je spolni akt božansko sredstvo saj Bog tako »ustvarja življenje in apostole za širjenje njegovih nauk«, hkrati pa ustvarja »potomce«, ki služijo in molijo za svoje starše. A ker je muslimanski zakon zapovedoval poligamijo in ker so muslimani, podobno kot antični Grki verjeli, da je ženska bolj pohotna od moških, so bili do žensk še bolj dominantni in celo nasilni do žensk, kakor drugje, saj so morali obvladovati poligamno gospodinjstvo z več ženami. Eden od vidikov krotjenja ženske privlačnosti in pohotnosti, pa je bilo tudi njihovo zakrivanje, čeprav je to hkrati povzročilo tudi protislovni učinek povečanja njihove privlačnosti. Estetski vidik *ars erotice* se je nanašal na znanje poezije, fizično lepoto telesa in obraza ter dišave, ki so znatno pripomogli k užitku in umetnosti ljubljenja. Poznali so tudi knjigo spolnih tehnik, podobno kot *Kamastura*, in ki se je zgledovala na neki hindujski knjigi, vendar se je knjiga izgubila, zato obstajajo le posredni viri.

Iz tega sledi, da je glede na ključne vloge spolnosti kot sredstva užitka in prokreacije, spolnost v muslimanski kulturi preveč po-

membna, da bi jo prepustili zgolj naravnemu impulzu, zaradi česar so muslimani trdili, da je treba *ars erotico* gojiti in se je naučiti. Zato so imeli verski učenjaki dolžnost, da ljudi inicirajo v vse, kar sproža, krepi in veča spolnost« (str. 273).

Naj le še dodamo, da čeprav *Koran* homoseksualnost (moško in žensko) strogo prepoveduje, obstajajo tudi druge knjige, ki se ukvarjajo s spolnostjo, na primer, *Enciklopedija užitka*, ki s svojo celovitostjo prikazuje razhajanje v erotičnih pogledih, ki jih najdemo v islamskih kulturah. V tej najdemo celo goreč zagovor pederastije, ki se zdi kot odmev grškega argumenta ljubezni do fantov in celo na kratko temo lezbičnosti.

Po zaključenem branju lahko rečemo, da je Shustermanova knjiga nedvomno temeljita akademska študija *ars erotice* skozi zgodovino, vendar je za splošnega ali laičnega bralca in bralko preveč podrobna in se preveč zanaša na številne citate najpomembnejših avtorjev skozi zgodovino, da bi bila zanje zanimiva in privlačna, obenem pa malo pripomore k zanimivosti v smislu polemčnosti glede določenih konceptov umetnosti ljubljenja za akademskega bralca in bralko na tem področju. Preveč se izgubljam v natančni predstavitvi temeljnih konceptov posameznih avtorjev in preštevilnih citatov (gotovo jih je čez tisoč), premalo pa je temeljnih lastnih uvidov, da bi bila knjiga zanimiva tudi za tovrstne bralce. Na primer, tudi ameriška filozofinja Martha Nussbaum piše o zgodovini in ljubezni in tudi njene knjige imajo pogosto okoli 400, 500 strani, vendar kolikor Nussbaum vedno temeljito predstavi temeljne koncepte določenih avtorjev in avtoric, ki jih zagovarja, jih vedno predstavi v aktualnem in polemičnem kontekstu, ki jo zanima ali ki ga promovira bodisi da so to čustva, politika, ljubezen, ranljive skupine, feministke, živali in podobno.

In naj nekaj rečemo še o Shustermanovem estetskemu stilu pisanja - ta je rahlo duhamoren. Lahko bi rekli, da Shustermanu primanjkuje tista duhovitost pisave, ki je značilna za francoske zgodovinske raziskovalce, kot so Georges Duby, Tzveztan Todorov, Francis Furet, ki vsi preučujejo temeljne koncepte, o katerih je resnično veliko napisanega, a omenjeni to naredijo na lahkoten, kratek in zanimiv, a vendar kredibilen in polemičen način. Denimo, Todorov v *Krhki sreči, Esej o Rousseauju* (1997) celotno glavno poanto Rousseaujevih del strne na štiriinšedemdesetih straneh, pri tem pa je branje izjemno zanimivo in polemično, enako tudi Duby, ko piše o

dvorski ljubezni, in o sedmih srednjeveških, realnih in izmišljenih ženskah v *Ženske 12. stoletja* (1997), predstavi to na duhovit, skoraj poetičen način. Podobno tudi Furet v svoji *Misliti francosko revolucijo* (1978) to predstavi na polemičen način, da se v takšnih trenutkih zgodovina pokaže kot kratki čas, v nasprotju z Braudelovim pojmovanjem zgodovine kot dolgega časa. Omenjeni avtorji našo pozornost ves čas ohranjajo in hkrati nas držijo v suspenzu, da si želimo izvedeti še več, medtem ko je branje Shustermanove knjige prav nasprotno, deluje monotono in dolgočasno, da se komaj prebiješ čez štiristo strani, med drugim tudi zato, ker le redkokdaj posega v predstavljeno temo s svojimi stališči, čeprav v uvodu zapiše, da piše kot 'razsvetljeni' akademik, ki se zaveda številnih perečih sodobnih vprašanj.

Res je, da Shustermanu lahko v dobro štejemmo njegovo feministično ozaveščenost – večkrat v uvodu omeni, da so tema in teksti, ki jih obravnava izrazito mizogini do žensk, a kaj več kot to pravzaprav ne more narediti, saj se v celotni knjigi misli žensk o *ars erotici* pojavijo zgolj v treh primerih: v predstavitvi teksta italijanske kurtizane Tullie d'Aragona, v kratkih citatih japonske dvorjanke Lady Murasaki in kratki predstavitvi Su Nu, kitajske boginje vojne in erotike. Je pa res, da večkrat omeni ali gre posameznemu avtorju tako za užitek moškega kot ženske, za žensko kakor tudi za moško željo. Prav tako je Shusterman senzibilen do teme istospolnosti – seveda, saj je celotna antična grška in delno tudi rimljanska kultura s tem prežeta, a hkrati ne pozabi omeniti kitajske moške homoseksualnosti, ki je imela starodavne znane zgodovinske primere s cesarskega dvora obdobja Tang, pa japonski *nanoshoku*, ki je spominjal na grško pederastijo, omeni tudi muslimansko istospolnost, čeprav Koran homoseksualnost strogo prepoveduje ter nenazadnje navede tudi denimo renesančnega pesnika in satirika Pietra Aretina, ki je bil homoseksualec. Očitno pa je odveč, da bi sploh lahko pomislili na to, da bi v knjigi našli navedbo misli kakšne lezbijke.

Še najbolj zanimiv del knjige je njen povsem končni del, a pravzaprav gre le zadnjih nekaj strani, na katerih avtor prvič predlaga svoje stališče, da se je *ars erotica* kot umetnost ljubljenja končala, ko so pojem lepote, ki je bil vseskozi in že od začetkov grško-helenske kulture povezan z Erosom kot bogom ljubezni in čutnosti (in boginja Afrodito/Venero), prenehali povezovati z erotično privlačnostjo in se je lepota oz. pojem lepote osamosvojila ter postala postala sa-

mostojna filozofska disciplina imenovana estetika, ki se ukvarja izključno s kognitivnimi vidiki lepote. V ta namen nam ponudi nekaj Shaftesburyih, Baumgartnovih in Kantovih citatov, s katerimi želi podkrepiti to svojo osebno misel, a je naprej ne razvije, ker pravi, da to presega namen te knjige. Tako v ta namen denimo predstavi misel Anthonya A. Cooperja, Lorda Shaftesburya, da je lepota užitek našega uma: »Čeprav so erotična privlačna telesa 'čudovita, takšna kot so, nas nič več ne napeljujejo h kontemplativnosti ali učenju ...« (str. 400) Tudi Alexander Baumgarten, ki je sredi 18. stoletja uveljavil estetiko kot znanost za »izpopolnjevanje senzornega spoznanja« in je definiral lepoto v kognitivnih pojmi, je tako kot Shaftesbury poudaril pomen notranjega, kognitivnega smisla za zaznavanje lepote. Arthur Schopenhauer v devetnajstem stoletju še bolj ostro in eksplicitno potegne kontrast erotičnega in estetskega doživljanja in slednjega povezuje zgolj z breztelesno lepoto platonskih idej. (str. 401) Tisto, kar se zdi vredno in zaradi česar smo omenili Shustermanovo hipotezo, je njen pomen za sedanjost. Namreč, zdi se, da živimo v času obsedenosti z lepoto, kjer je ta izrazito povezana s seksapilnostjo in kot nedvomno enim od glavnih vzrokov privlačnosti ter izbire partnerja. A v nasprotju, denimo z antično grško-helenističnim časom, se danes zdi, kakor da so vsi ostali dejavniki in značilnosti osebe, kot sta intelektualna in estetska izobrazbenost v ozadju v primerjavi s fizično lepoto kot dejavnikom partnerske izbire in pri čemer ta lepota tudi nikakor ni povezana z lepoto ali vrlino karakterja osebe.

V navezavi na lepoto bi bilo lahko polemično tudi, če bi se Shusterman denimo osredotočil na to, da prav asketskost ustvari lepoto in seksapilnost, kar je značilno za nekatere *ars erotice*. Tako je zanimivo, da v krščanstvu ženska devica, ki se oblači v meniško kuto brez vsakršnih okraskov, dodatkov, dišav in je preprosta v svojem vedenju in govorjenju, predstavlja najvišjo stopnjo lepote in privlačnosti in še celo, da četudi devica ni fizično lepa, njena notranja čistost presvetli njeno zunanost in jo naredi za lepo. Prav tako je o tem spregovoril že Platon, ko je zapisal, da čeprav je bil Sokrat fizično grd, je veljal za najbolj seksapilnega zaradi svojih božanskih uvidov, a hkrati je bil tudi asketski, ki se na spolne ponudbe ni odzval, kar ga je naredilo še bolj privlačnega. Tudi Šiva, indijski bog in mojster duhovne askeze, ki se sprva odreče vsej spolnosti, dokler Brahma Kami ne naroči, da ga zapelje Parvati, postane simbol spolne moči. Njegova mojstrska predanost čistosti (*tapas*) mu daje osupljivo moč

privlačnosti, saj je asketska duhovnost izžarevala zelo občudovano avro privlačnosti in predstavljala posebno nagrado za ženske, ki so želele osvojiti askete, da bi dokazale svojo zapeljivo moč (str. 207). Enako Zhuangzi v poglavju o dovršeni vrlini pravi o Ai Taitu: »Nihče ga nikoli ni slišal, da bi vodil – vedno se je samo pogovarjal z drugimi ljudmi. Ni bil v položaju vladarja, da bi lahko reševal življenja, in ni imel zaloge hrane, s katero bi napolnil trebuhe. Poleg tega je bil dovolj grd, da je osupnil ves svet ... In vendar so se moški in ženske zgriinjali k njemu. To je zato, ker je Ai Taito kljub fizični grdosti v popolni harmoniji izžareval notranjo moč ali vrlino, ki oživlja telo, saj je to tisto, kar ljudje resnično ljubijo in si želijo ...« (str. 175)

Prav tako bi bilo zanimivo polemizirati z različnimi protislovnimi pojmovanji spolnosti v navezavi na božanskost in s tem relativizirati ta pojmovanja: če so v krščanstvu kot najvišji cilj zapovedovali celibat in boga opredelili kot aseksualnega, ki se sploh ne prokreira, pa so na Kitajskem povsem v nasprotju s tem opredelili za božanstvo t.i. Rumenega cesarja, ki je imel 1200 žensk in konkubin in kjer je bil celibat opredeljen kot nekaj nenaravnega in nelogičnega. A če se je kitajska ars erotica osredotočala na izrazito zdravstveni in rodoslovní vidik *ars erotice*, tudi indijska *ars erotica* je sproščena in vključujoča glede na pestrost, raznovrstnost, igrivost in dopuščanju užitka v povezavi z doseganjem božanskega indijska *ars erotica*, a edina, ki od boga zapoveduje spolni užitek in ga nagrajuje celo kot z enim od rajskih užitkov, je muslimanska *ars erotica*. »V popolnem nasprotju s celibatnimi preroki, kot sta Jezus ali Jeremija, je Mohamed užival zelo pestro spolno življenje. Viri predlagajo, da je imel okoli deset žena in vsaj štiri lepe priležnice« (str. 257)

In povsem za konec naj še rečemo. Nedvomno pa je knjiga priporočljiva za vse tiste, ki se želijo kot »začetniki« dobro poučiti na tem področju, saj gre za izjemno eruditsko predstavitev že omenjenih konceptov ars erotica, ki so nedvomno povezani tudi s koncepti ljubezni, a ne le s koncepti ljubezni, ampak tudi z religijo/kozmogonijo in zlasti estetikó. Vse omenjeno Shusterman odlično in izjemno verodostojno predstavi in mu tovrsten bralec lahko povsem zaupa, da je v dobrih rokah.